

Антонова О.Є. Педагогічні умови підготовки вчителя до творчої професійної діяльності // Теоретичні і методичні засади розвитку і самовдосконалення особистості педагога-новатора в контексті модернізації нової української школи: зб. наук.-метод. праць / за ред. О. А. Дубасенюк. – Житомир : Вид-во Євенок О.О., 2017.

*Антонова О.Є.,
доктор педагогічних наук, професор,
Житомирський державний університет ім. І. Франка,
м. Житомир*

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ПІДГОТОВКИ ВЧИТЕЛЯ ДО ТВОРЧОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

В статті на основі аналізу сутності понять творчество, креативность, педагогическое творчество, педагогическая креативность предлагается разработанная автором структура педагогической креативности, а также параметры её изучения и оценивания. Предложенные критерии и параметры оценивания уровня развития педагогической креативности могут служить основой для проведения их оценивания и самооценивания будущими учителями и учителями-практиками. Представлены результаты изучения основных педагогических условий, способствующих развитию творческой педагогической деятельности.

Ключевые слова: *креативность, творчество, педагогическая креативность.*

In the article the structure of pedagogical creativity is developed by the author, which is based on the analysis of the essence of concepts of creativeness, creativity, pedagogical creativeness, pedagogical creativity. Parameters of its study and evaluation are implied. The offered criteria and parameters for assessing the level of development of pedagogical creativity can serve as a basis for their assessment and self-evaluation by future teachers and practitioners. The results of studying the basic pedagogical conditions that promote the development of creative pedagogical activity are presented.

Key words: *creativity, creativeness, pedagogical creativity.*

Зміни у сучасному українському суспільстві створюють передумови для гуманізації та демократизації школи, у відкритті можливостей для інноваційної діяльності вчителя, творчості, саморозвитку та самореалізації.

Сьогодні поставлені нові цілі й цінності професійної підготовки сучасного вчителя. У найширшому змісті, з позицій гуманістичної психології та акмеології ця ціль може бути сформульована як створення умов для

підвищення вірогідності самореалізації особистості спеціаліста як суб'єкта професійної діяльності. Вимоги до школи зростають значно швидше, ніж держава і суспільство змінюють на краще статус учителя, мотивацію його до праці. Наслідком цього стала низька спроможність традиційної методичної системи створювати належні педагогічні умови для інноваційної діяльності вчителя. Ось чому питання творчості вчителя є сьогодні важливим не лише для молодих, але й для досвідчених педагогів. Саме педагогічна творчість вчителя значною мірою зумовлює впровадження особистісно-орієнтованих освітніх технологій, створення сприятливих умов для внутрішнього саморуху (саморозвитку, самовиховання, самовдосконалення) педагога і вихованця.

Особливістю діяльності вчителя є його участь у творчому акті творення нової людини. Отже творчість – це найбільш суттєва сторона діяльності педагога. Найважливішим завданням школи є створення в учнів установки на творчість, на вільний, але відповідальний та аргументований вибір або на створення нових можливостей. Однак, педагог, сам творче не розвинений, не зможе розвинути творчі здібності своїх учнів. Вчитель сам має бути творчою людиною. Творчість сучасного вчителя – це віра у потенційні сили і можливості дитини, вміння бачити свою соціальну роль в успіхах своїх підопічних, їх моральному становленні.

Сучасна наука визначає творчість як багатовимірне поняття, яке в цілому характеризується ступенем активності особистості. З точки зору філософії творчість можна розглядати як процес і результат певної діяльності. Творчість – це спосіб існування особистості. Творчість – це процес створення чогось нового, який нерозривно пов'язаний з пізнавальною діяльністю, яка є відображенням об'єктивного світу у свідомості людини. У процесі творчості не тільки відображаються предмети та явища об'єктивного світу, але й пізнаються цілі, умови та причини виникнення та існування цих предметів та явищ. Тому творчість сучасного вчителя можна розглядати як процес складних суб'єкт-суб'єктних відносин між творцями та суб'єктами творчості, як єдність пізнання та перетворення. Це в свою чергу є пізнавальним компонентом світогляду, який є необхідним для формування якостей особистості педагога.

Розкриття творчого потенціалу особистості є головним завданням педагогічної діяльності, яка визначається характером цієї діяльності, інтересами особистості та індивідуальними особливостями. Творчий підхід до педагогічної діяльності забезпечує максимальну повноту самореалізації особистості вчителя.

У сучасних психолого-педагогічних дослідженнях приділяється належна увага дослідженню педагогічної творчості та особливостям підготовки до неї майбутніх учителів (В.А. Кан-Калик, Н.В. Кічук, Л.М. Лузіна, М.Д. Нікандров, С.О. Сисоєва); процесу розвитку творчого потенціалу студентів (С.С. Гасанов, П.Ф. Кравчук, В.А. Лісовська, О.Е. Приходько); інтенсифікації професійної підготовки майбутніх учителів до творчої педагогічної діяльності (В.І. Андреев, Н.В. Гузій, В.Г. Мамігонов, Ю.А. Карпова). Певною мірою розв'язанню проблеми формування готовності

майбутніх вчителів до педагогічної творчості сприяло узагальнення та висвітлення в педагогічній літературі творчого досвіду вчителів новаторів. Однак, проблема підготовки майбутнього вчителя до педагогічної творчості ще не повною мірою реалізована у процесі професійної підготовки майбутніх фахівців освітньої галузі.

Успішне розв'язання проблеми розвитку педагогічної креативності потребує чіткої визначеності сутності самого поняття "творчість вчителя" [5, с.12]. Аналіз психолого-педагогічної літератури засвідчує, що дослідженню проблеми підготовки вчителя до творчої педагогічної діяльності приділяється належна увага. Разом з тим, поняття "педагогічна творчість" трактується неоднозначно. Педагогічна творчість розглядається з точки зору оптимізації навчально-виховного процесу (Ю.К. Бабанський, В.А. Кан-Калик, М.М. Поташник, Л.І. Рувинський), як цілісний процес професійної реалізації та самореалізації педагога (С.О. Сисоєва), як інтегративна якість особистості (З.С. Левчук, Л.М. Лузіна), як критерій якісного становлення особистості вчителя (Н.В. Кічук). Слідом за С.О. Сисоєвою розглядаємо педагогічну творчість як цілісний процес професійної реалізації та самореалізації педагога, центральною ланкою якого є особистісно-орієнтована розвивальна взаємодія в системі "вчитель-учень", що спрямована на особистісний розвиток суб'єктів навчально-виховного процесу і сприяє їх внутрішньому руху та саморуху.

Діяльність вважається творчою, якщо її продукт характеризується новизною, яка може мати як об'єктивний, так і суб'єктивний характер [4, с.38]. Реалізація такого підходу при аналізі поняття "творчість вчителя" може бути представлена схемою (див. Рис.1).

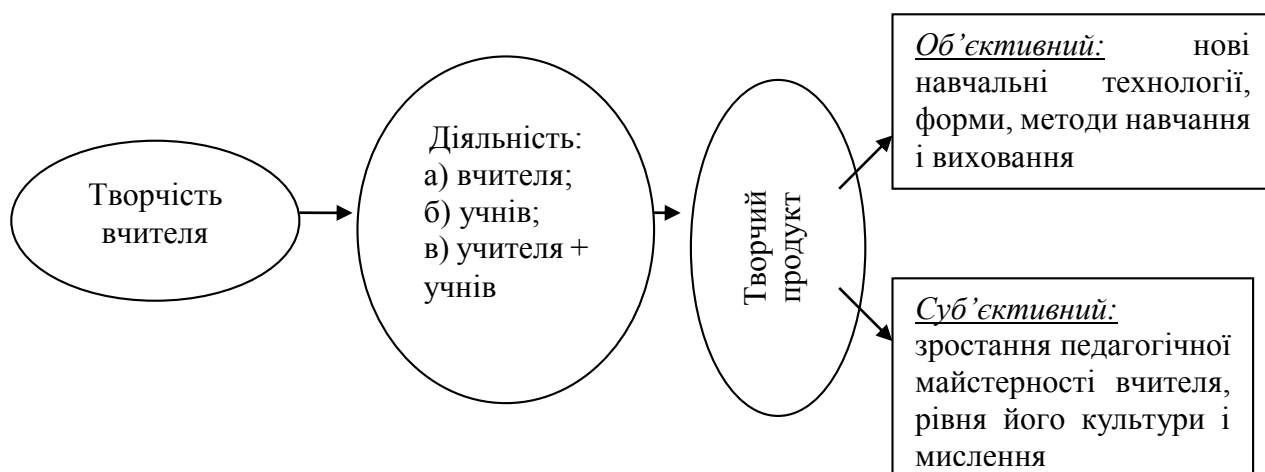

Рис. 1. Сутність творчої педагогічної діяльності

Серед критеріїв творчої педагогічної діяльності вчителя виділяємо такі показники, як здатність розробляти принципово нові підходи до навчання, виховання і розвитку учнів; модернізувати зміст, форми, методи та засоби навчально-виховного процесу, зокрема з метою розвитку творчих можливостей учнів, їх талантів та обдарувань; комплексно використовувати у професійній діяльності сукупність теоретичних знань і практичних навичок; бачити нову проблему у зовнішній знайомій ситуації, знаходити варіантні шляхи її вирішення; здійснювати вибір дій у конкретній педагогічній ситуації;

проводити систематичний самоаналіз професійної діяльності, науково-дослідницької роботи, досвіду своїх колег; реалізовувати на практиці принципи педагогіки співробітництва; проявляти гнучкість при виборі оптимального управлінського рішення нестандартних ситуацій; оригінально конструювати навчально-виховний процес.

Для визначення рівнів творчої педагогічної діяльності вчителя доцільно розглядати різні напрями його діяльності, тому що творчість вчителя у різних видах професійної діяльності проявляється по-різному. Можна виділити п'ять підсистем творчої педагогічної діяльності вчителя, а саме дидактичну, виховну, організаційно-управлінську, самовдосконалення, громадсько-педагогічну. При цьому методична підсистема опосередковано присутня в усіх підсистемах творчої педагогічної діяльності вчителя [2]

С.О. Сисоєвою обґрунтовано чотири рівні творчої педагогічної діяльності вчителя: репродуктивний; раціоналізаторський; конструкторський; новаторський. Репродуктивний рівень передбачає діяльність вчителя на основі відомих методик, рекомендацій, досвіду, відбір найбільш відповідних конкретним умовам праці, рівню розвитку творчих можливостей учнів. Раціоналізаторський рівень передбачає внесення вчителем коректив до своєї роботи, удосконалення, модернізацію існуючих рекомендацій, методик на основі аналізу власного досвіду, конкретних умов своєї педагогічної діяльності, творчих можливостей учнів. Конструкторському рівню відповідає діяльність учителя з конструювання власного варіанту вирішення педагогічної проблеми на основі самоаналізу своєї діяльності і знань творчих можливостей учнівського колективу, але з використанням відомих методик, рекомендацій тощо. Новаторський рівень передбачає, що вчитель вирішує педагогічні проблеми на принципово нових засадах, які відрізняються оригінальністю, високою результативністю.

Саме у процесі творчої професійної діяльності розкриваються творчі можливості педагога, відбувається їх реалізація та розвиток. За таких умов виникає необхідність підготовки вчителя до усвідомлення рівня власної творчої педагогічної діяльності, формування у нього потреби аналізувати власний педагогічний досвід і впроваджувати педагогічний досвід інших з урахуванням своєї творчої індивідуальності. Під творчою індивідуальністю розуміємо: сформованість творчих здібностей, наявність творчого потенціалу, потреби у творчій діяльності з метою самореалізації, самоствердження; диференціацію творчої праці, її визначеність у певному виді діяльності (зокрема, у професійній); певний рівень творчих досягнень людини; особистісний стиль творчості; наявність особливої ієрархії мотивів, серед яких мотив творчого самоствердження займає провідне місце.

Ми будемо виходити з того, що творчий вчитель — це творча особистість з високим ступенем розвиненості мотивів, характерологічних особливостей і творчих умінь, що сприяють успішній творчій педагогічній діяльності, і яка, внаслідок спеціальної професійної підготовки і постійного самовдосконалення, набуває знань, умінь і навичок педагогічної праці [2].

Практика роботи сучасної школи свідчить, що вчитель повинен не тільки чітко і правильно відтворювати необхідну інформацію – він має вміти генерувати нові, оригінальні ідеї, знаходити нетрадиційні способи розв’язування проблемних педагогічних ситуацій і задач, тобто володіти *креативністю мислення*. Тобто, здатність вчителя до педагогічної творчості характеризується, перш за все, високим рівнем розвитку педагогічної *креативності* та професійною компетентністю (рівнем володіння предметом, який викладається, набутими психолого-педагогічними знаннями, уміннями та навичками, які забезпечують ефективність його взаємодії з учнями щодо розвитку творчих можливостей учнів у навчально-виховному процесі) (див. рис. 2).

Рис.2. Модель творчого педагога

Отже, *педагогічна креативність* передбачає здатність до творчого пошуку, нестандартного розв’язання педагогічних задач і характеризується за цілим рядом параметрів. На основі аналізу відповідної наукової літератури нами розроблено основні параметри, які характеризують педагогічну креативність:

- **здатність до здійснення творчого підходу у педагогічній діяльності** (креативність): швидкість мислення (кількість ідей, яка виникає за одиницю часу); здатність швидко і без внутрішніх зусиль переключатися з однієї ідеї на

іншу; здатність до генерування ідей, які відрізняються від загальноприйнятих, до парадоксальних, несподіваних рішень (для вчителя – пошук нових форм, методів, засобів навчальної та виховної діяльності); відчуття витонченості ідеї; здатність дивуватися; відкритість та інтерес до всього нового; здатність приймати рішення в ситуаціях невизначеності, не лякатися власних висновків і доводити їх до кінця, ризикуючи особистим успіхом та репутацією; здатність до гнучкого образного мислення, яке може проявлятися у конструюванні нової оригінальної наочності; гнучкість словесного мислення, яскрава образна мова, вміння „запалити” учнів своєю розповіддю; вибірковість до пізнання нового; пошуково-перетворюючий стиль мислення; творча фантазія, розвинене уявлення; проблемне бачення ситуації; здатність „порушувати спокій”; здатність глибоко занурюватися у привабливу діяльність; прагнення до винаходів, творчості; інтерес до загадок, парадоксів, імпровізації; здатність самостійно приймати рішення; здатність швидко переключати увагу;

• **здатність постійно розвивати творчий педагогічний досвід, компетентність:** бажання підвищувати професійну компетентність, отримувати нові знання, розвивати відповідні вміння, навички педагогічної діяльності; здатність швидко знаходити, набувати у творчих пошуках нові знання, розширювати свій професійний кругозір; уміння цілеспрямовано вивчати питання або проблеми, пов’язані із педагогічною діяльністю; почуття задоволення від збагачення досвіду педагогічної діяльності і водночас – творчого невдоволення рівнем досягнень, як умова подальшого зростання професійної компетентності;

• **здатність формувати та реалізувати творчу стратегію педагогічної діяльності:** стійка потреба у систематичному збагаченні досвіду педагогічної діяльності; здатність до самостійного формування глибоких і систематичних знань у процесі вирішення ключових навчальних та виховних проблем; уміння розробляти гнучку стратегію творчої педагогічної діяльності на основі визначення мети й побудови відповідної до неї програми; здатність мобілізувати власний досвід, або швидко набувати додаткової компетентності з метою розв’язання важливої та складної педагогічної проблеми; почуття відповідальності при виконанні творчих професійних завдань.

Педагогічна креативність досліджувалася нами за допомогою таких критеріїв як швидкість (продуктивність) і гнучкість думки, оригінальність, допитливість, точність і сміливість. Під *швидкістю (продуктивністю) думки* розуміють кількість ідей, яка виникає за одиницю часу. Протилежна якість – малопродуктивність. *Гнучкість думки* характеризує здатність швидко і без внутрішніх зусиль переключатися з однієї ідеї на іншу; бачити, що інформацію, отриману в одному контексті, можна використати і в іншому. Це добре розвинута навичка переносу (транспозиції). Вона забезпечує вміння легко переходити від одного класу явищ, що вивчаються, до іншого, долати фіксованість методів вирішення, своєчасно відмовлятися від недосконалої гіпотези, бути готовим до інтелектуального ризику і до парадоксів. Протилежна якість – інертність. *Оригінальність* визначає здатність до генерації ідей, які відрізняються від загальноприйнятих, до парадоксальних,

несподіваних рішень. Вона пов'язана з цілісним баченням усіх зв'язків і залежностей, непомітних під час послідовного логічного аналізу. Протилежна якість – традиційність. *Допитливість* розуміється як здатність дивуватися; відкритість та інтерес до усього нового. Протилежна якість – байдужість. *Сміливість* передбачає здатність приймати рішення в ситуаціях невизначеності, не лякатися власних висновків і доводити їх до кінця, ризикуючи особистим успіхом та репутацією. Протилежна якість – поміркованість.

Педагогічна креативність учителя розвивається протягом всієї педагогічної діяльності і є вирішальним фактором його просування до вершин педагогічної майстерності. До ознак педагогічної креативності вчителя відносимо такі, як пошуково-перетворюючий стиль мислення; розвинені інтелектуально-логічні здібності; проблемне бачення ситуації; творчу фантазію, розвинене уявлення; специфічні особистісні якості; специфічні мотиви; комунікативні здібності; здатність до самоуправління; високий рівень загальної культури.

Ще В.О. Сухомлинський підкреслював, що лише творчий учитель здатен запалити в учнях жагу до знань, тому кожному педагогу необхідно розвивати креативність, яка є незаперечним показником його професійної компетентності. Будь-яка діяльність вважається творчою, якщо її продукт характеризується новизною, що може мати як об'єктивний, так і суб'єктивний характер. У педагогіці таким продуктом можуть бути нові навчальні технології, форми, методи навчання і виховання, зростання педагогічної майстерності вчителя.

Педагогічна праця нетворчою не буває і бути не може. Діяльність учителя, яка вже за своєю суттю є творчою, значною мірою визначається різноманітністю, складністю і делікатністю його предмета - людської особистості, що формується. Неповторними є діти, умови, особистість самого вчителя, а тому будь-яке педагогічне рішення зумовлюється цими завжди нестандартними факторами. А це, в свою чергу, неодмінно передбачає творчий підхід.

Оскільки творчість учителя не носить інваріантного (від лат. "invarians" - незмінний) характеру, не дивно, що самі вчителі розуміють поняття творчості у своїй діяльності по-різному: як науково-експертну роботу, як продукт комбінування відомих методів навчання та створення інноваційних методик, як використання відомого досвіду в нових умовах тощо.

Для вивчення стану готовності вчителів-практиків до педагогічної творчості нами було проведено опитування педагогів за спеціально розробленими опитувальними листами у школах №12, №23 та №34 міста Житомира з метою виявлення підходів до розуміння респондентами сутності педагогічної творчості. Всього у дослідженні взяли участь 27 вчителів різних категорій.

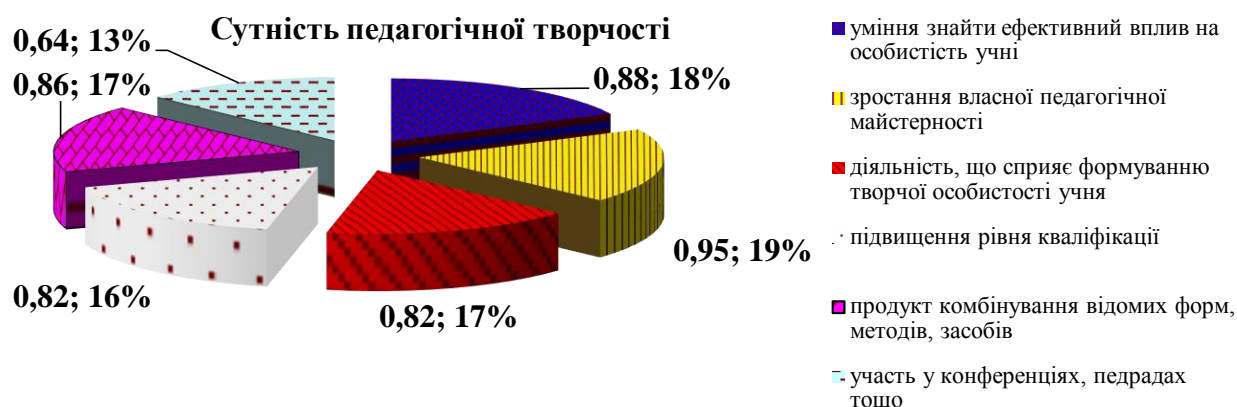
Поряд із запитаннями до опитувальника було введено елементи експрес-діагностики креативності Джонсона, які фокусують увагу на елементах, пов'язаних із творчим самовираженням. Опитувальник креативності – це

об'єктивний контрольний перелік характеристик творчого мислення й поведінки, розроблений спеціально для ідентифікації проявів креативності. Даний опитувальник дозволяє провести самооцінку креативності вчителями. За його допомогою нами були визначені рівні креативності вчителів, що брали участь у дослідженні. Більшість респондентів продемонстрували високий і середній рівні прояву креативності. При цьому стаж роботи і категорія вчителя не мали визначального значення.

Аналіз результатів опитування засвідчив, що під педагогічною творчістю більшість вчителів розуміють суб'єктивні чинники, а саме: зростання рівня власної педагогічної майстерності (0,95), уміння знайти ефективний вплив на особистість учня (0,88), продукт комбінування відомих методів навчання та створення нових (0,86). Зазначимо, що наведені дані не зовсім збігаються з загальноприйнятими у науковій літературі, адже частіше найпоширенішим серед учителів наводиться останнє твердження. Можливо, це пояснюється тим, що опитувані вчителі вкладають у розуміння поняття „педагогічна майстерність” більше змісту, ніж тільки знання відомих форм, методів і засобів навчання та уміння комбінувати їх у своїй діяльності.

Отже, сутність педагогічної творчості респонденти вбачають, перш за все, у власному професійному зростанні і вдосконаленні, а також в умінні трансформувати свою майстерність у модернізацію змісту, форм, методів та засобів навчально-виховного процесу з метою розвитку творчих можливостей учнів, їх талантів та обдарувань. Результати опитування подано у діаграмі 1.

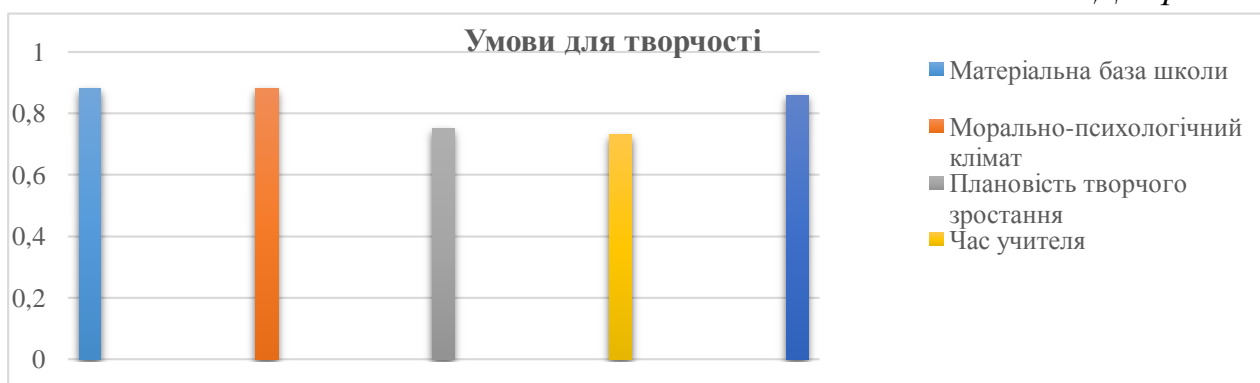
Діаграма 1

Серед якостей особистості, якими має володіти творчий учитель, опитаними вчителями було названо такі, як оригінальність, ініціативність, висока працездатність, задоволеність від самого процесу праці більше, ніж від її результатів. Учителя, на думку респондентів, можна назвати творчим, якщо йому властиві певні педагогічні здібності, основою яких є такі задатки, що проявляються в особливостях уваги (стійкість і переключення), пам'яті, її спрямованості на проблеми виховання і навчання, а також мислення (високий рівень інтелекту, критичність мислення, його об'єктивна цінність). Проте більшість респондентів зазначили, що якими б феноменальними не були здібності, самі собою, поза діяльністю вони розвиватися не можуть. Для їх

розвитку одного лише бажання недостатньо. Важливим чинником для досягнення бажаних результатів учителі вважають підтримку адміністрації школи. Серед умов, необхідних для розвитку творчості вчителя, респонденти відзначили такі: морально-психологічний клімат у педагогічному колективі (0,88), матеріальну базу школи (0,88), різноманітні види стимулювання творчої діяльності як вчителя, так і учнів (0,86). Серед менш впливових чинників учителями були відзначені плановість розвитку вчительської творчості (0,75) та час учителя (0,73).

Діаграма 2

Отже, найбільш важливими умовами для розвитку педагогічної творчості вчителями було названо (див. діаграму 2):

- **Морально-психологічний клімат:** відсутність конфліктів і позитивний емоційний фон у педагогічному колективі. Творча атмосфера в педагогічному колективі з'являється лише при сприятливому кліматі, а творчий стан колективу попереджає виникнення негативних явищ. Творча праця починається там, де вчитель розглядає свою індивідуальну працю з точки зору колективних переконань.

- **Матеріальна база:** підтримка створення домашніх та шкільних бібліотек, методичних кабінетів, ТЗН, банку новітніх технологій навчання та виховання тощо.

- **Стимулювання творчої діяльності вчителя і учнів:** учитель має відчувати, що його ініціатива у роботі заохочується як морально, так і матеріально.

- **План розвитку вчительської творчості:** особистий творчий план. Він має бути ініціативою самого вчителя, а не формальним документом, який виникає під тиском з боку керівництва.

- **Час учителя:** стомлений, виснажений, роздратований учитель навряд чи здатний до творчості. Відоме твердження В.О.Сухомлинського про те, що „вільний час учителя - це корінь, який живить гілки педагогічної творчості”, має стати реальністю для кожної школи, а не лише прикрасою методичного кабінету.

Отже, творчість має вагоме значення в діяльності вчителя і виконує ряд функцій: дидактичну, формуючу, психологічну, варіативну. Вона є необхідною умовою для самореалізації особистості вчителя. Творчість не є вродженою якістю особистості, а розвивається в безпосередній активній діяльності. Цьому сприяють формування організації співробітництва у системі

„вчитель-вчитель”, „вчитель – учні”; вивчення досвіду колег та цілеспрямована робота адміністрації школи, що проявляється у створенні необхідних умов для розвитку творчих здібностей учителів (психологічний клімат у колективі, матеріальна база, розробка та реалізація на практиці проєктів педагогічних майстерень, стимулювання творчо працюючих учителів, вільний час).

Використана література:

1. Антонова О.Є. Сутність поняття креативності: проблеми та пошуки // Теоретичні і прикладні аспекти розвитку креативної освіти у вищій школі: монографія / за ред. О.А. Дубасенюк. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І.Франка, 2012. – С. 14-41.
2. Сисоєва С.О. Педагогічна творчість: Монографія. – Харків-Київ: Каравела, 1998. – 150 с.
3. Сисоєва С.О. Теоретичні і методичні основи підготовки вчителя до формування творчої особистості учня. – К., 1998. – С. 365.
4. Сологуб А. Технологія креативної освіти //Завуч. – 2003. – №36 (186).
5. Фрицюк В. До питання про дефініції креативності //Шлях освіти. – 2003. – №4.